

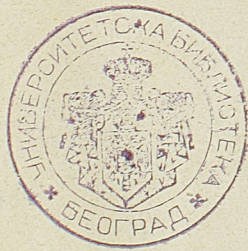
6. у
12

21 8563 1544555

Д-Р ВЛАД. Р. ПЕТКОВИЋ

МАНАСТИР ЖИЧА

— ХИСТОРИЈА —

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1911.

ПОКЛОН

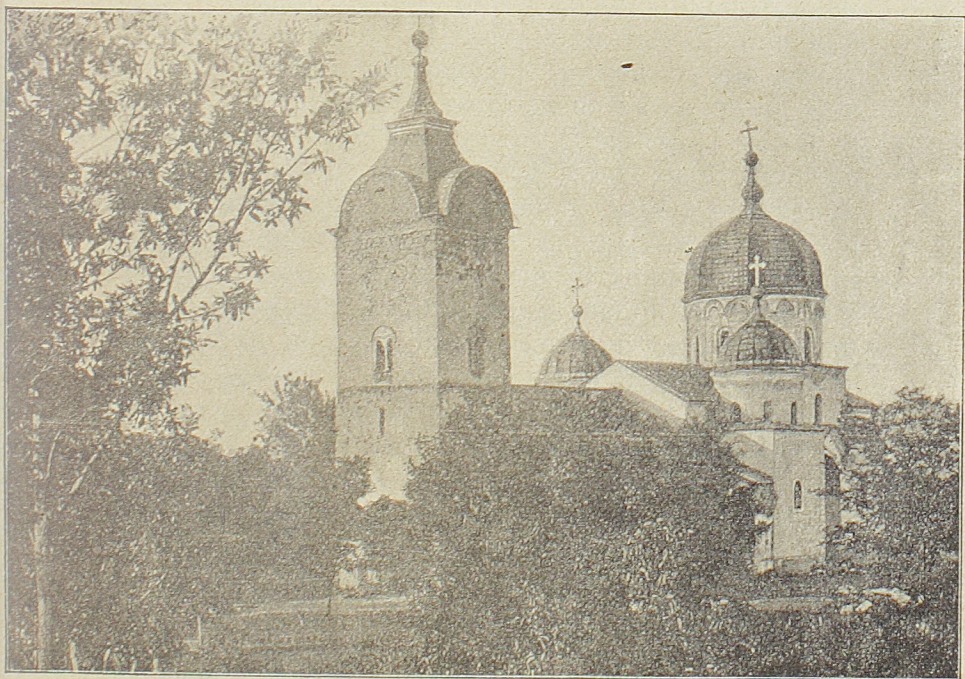
УНИВЕРСИТЕТСКО БИБЛИОТЕЦИ

ОД

Г. *Др В. Р. Милошевић*

Читавих седам векова има иза себе црква у Жичи. Свако од ових столећа, остављајући трагове на њој, исписивало је по зидовима повесницу њену. Руине њене су управо „мртвац

Изглед Спасове цркве у Жичи

који говори“. Ваља само умети читати језик њип. Они слојеви живописа један испод другога; оне преправке у сводовима и кубетима цркве;

они зазиђивани и поново отварани прозори најречитији су сведоци њене прошлости, нѐми, ну ипак за то најпоузданији. Они треба да нам помогну расветлити питање, да ли пред нама стоје они исти зидови, који су негда поздрављали првога архиепископа независне цркве српске; да ли се у живопису даје открити слика, на којима су се могли заустављати погледи светог Саве? Да се јасно одвоји оно, што је раније, од онога што је позније, да се и једно и друго може успешније анализovati, те да се даде створити бар приближна слика о првобитноме изгледу цркве, неопходно је потребно знати историју саме цркве и савколики ред црквене и манастирске службе у њој, какав је био у разним периодама времена. Ну ни за једно ни за друго ми у нашој литератури немамо списа, који би послужили као помоћна средства. Отуда је један критичар уметности у нас принуђен да оставља поље свога рада, па да, и против воље, прелази у област повесничара и литургисте. Он је приморан, да за туђе грехе понесе тешки крст одговорности на својим плећима. Још недовољно утврђена критичност извора; многобројна спорна питања, у којима још није изречена одлучна и последња реч, стварају одмах у почетку огромних тешкоћа једноме раднику на историји наших манастира. Оскудица у изворима за ону велику периоду времена робовања под Турцима доприноси само у незнатној мери расветљењу многих тамних питања. Ту су поједине белешке и записи скоро једина грађа за историју манастира. Ну ове белешке и ови записи, по речима И. Руварца, само су камичци, разбацани и развејани на све стране. Из њих се никада неће моћи конструисати солидна зграда. И поред свих ових незгода ми смо се подухватили да у једноме хронолошком прегледу изнесемо све важније моменте из историје цркве у Жичи. Ово је безусловно потребно ради конач-

нога утврђења многих питања, што стоје у свези са архитектуром и живописом цркве у Жичи.

Оснивање Жиче пада у једно доба, које није било много подесно за подизање монументалних грађевина. Кобне размирице у земљи, непрекидна опасност од непријатеља споља обележавају владавину Стевана Првовенчаног. Сви напори световне и духовне власти морали су бити посвећени отклањању штетних утицаја на цркву и на државу и одржању политичке равнотеже у средини суседних земаља. Требало је много напора, па да се изравнају несугласице у земљи и да се обезбеди ауторитет ново створеноме краљевству и

Handwritten Cyrillic inscription, likely a record from 1379. The text is arranged in two lines. The top line contains the characters 'С К Л Я С Н Е (С)' and the bottom line contains 'А З О Л З'. The characters are stylized and somewhat difficult to decipher, but they appear to be a form of church record or a commemorative inscription.

Запис из 1379. год. (у капели куле)

независној цркви српској. У једно тако доба подизање великих црквених грађевина диктује највећим делом каква потреба, а не само жеља, да се у величанственој и монументалној грађевини обесмрти име каквога поглавара државног или црквеног.

Подизање Жиче пада у доба после утишаних размирица Стеванових са братом му Вуканом. Св. Сава, који беше у Србију донео мошти свога оца, на наваљивање Стеваново одустаде од намере, да се врати у Св. Гору, па се прими за старешину у Студеници. Као архимандрит у овоме месту подиже Сава многе цркве не само од камена, већ и од дрвета, како би се свугде у духовној области његовој прослављало име Божје. Онда почеше Стеван и Сава зидати велику цркву Вазнесења Господњег у Жичи, тако звану архиепископију. Долазио би Сава овда онда са Стеваном, да контролишу зидање. Беше многе зидаре и веште

каменоресце довео из грчке земље. Са њима би он ту заједно становао и упућивао их како ће да украсе цркву.¹

Изгледа, да се Стеван Првовенчани 1217. године оженио Аном, унуком Хенрика Дандола, и да је после ове женидбе настала распра између Саве и Стевана, која је имала за последицу одлазак Савин у Св. Гору на стално пребивање. У одсуству Савину извршило се 1217. године крунисање Стеваново круном коју из Рима беше послао папа Хонорије III. Не може се поуздано знати, где је ово крунисање извршено. Ако је тачна она белешка у Теодосија, да је Жича тек по повратку Савину освећена и довршена, онда оно, по свој прилици, није могло бити у Жичи. Познато је, да је Жича била одређена за резиденцију новоме архиепископу српскоме. Ну Сава не затече цркву са свим довршену. Она беше велика, али још није била живописана. Св. Сава освети цркву; снабде је св. трапезом и светим моштима; одржа у њој обноћне молитве; сврши у њој свету службу, па од својих ученика изабра најдостојније, произведе их за епископе и свакоме одреди његово место рада.² За тим се ревносно постара, да се црква украси. Беше са собом довео каменоресце и живописце из Цариграда³, који тада беше у рукама Латина.

Над је ускоро црква била потпуно довршена, позва Сава Стевана, да са високодостојницима и властелом дође у Жичу. Овај величанствени скуп у Жичи беше на сам дан Вазнесења Господњег. Стеван обдари цркву обилним поклонима. Она је

¹ Код Теодосија (*Даничић*, Живот св. Саве 1860. страна 97.—98.) и Доментијана (*Даничић* Живот св. Симеуна и св. Саве 1865. стр. 204.).

² *Даничић*, Живот св. Саве 1860. стр. 139. Упореди и Доментијанову забелешку: *Даничић*, Живот св. Симеуна и св. Саве 1865. стр. 233.

³ *Даничић*, Живот св. Саве 1860. стр. 141.

Система хрѣ трѣба
 9 "XII" екпч
 (Викка) К

дди велика

м А
 7 юпта х чд

ВЪМНТЕ ЦС

Гн' ек
 рш мн нникдн

А

Запис XV—XVI века (у капели куле)

пак била тако украшена, да је свако могао помислити, е има пред собом земаљско небо.⁴

Проглас независне архиепископије један је тако крупан догађај, да је он, свакако, на неки начин морао бити прослављен у резиденцији првога архиепископа. Ова прослава у Жичи претпоставља присуство највеће државне власти. Како Доментијан и Теодосије пишу, да је крунисање Стеваново извршио Сава у Жичи, то је вероватно, да се о овој прослави извршио какав црквени акт, који је стајао у свези са крунисањем, по свој прилици, миропомазање. Лако је могућно, да су за ову прилику спољашњи нартекс и кула на брзу руку саграђени. За једну архиепископску цркву простран нартекс био је, несумњиво, веома потребан. Спољашњи нартекс цркве у Жичи морао је у сваком случају бити дозидан још за живота Савина. Према једној забелешци, црква је још за живота Савина имала *катихумена*, а ова су, судећи по целокупној архитектури цркве у Жичи, могла бити само изнад пространога спољашњег нартекса. У овој се забелешци каже, како је Сави, који је живео у великој мучаљивости и кротости, био дошао Арсеније, који ће доцније постати његов наследник. Овај се Сави беше веома допао. Посматрајући га са свога *катихумена*, са кога се лепо могло сагледати све, шта се у цркви ради, он је видео, како Арсеније у цркви служи као што ваља, па га постави епископом велике и саборне цркве, давши му потпуну власт над свима у томе манастиру и у божанственој цркви, „која се зове мати многих цркава“.⁵ Трина Св. Саве, са које је он могао пратити ток службе у цркви, била је, по свој прилици, у ка-

⁴ *Ibidem* стр. 144. и 141.

⁵ *Даничић*, Животи краљева и архиепископа српских 1866. стр. 244.

У катихуменима великих цркава Цариградских имали су владоаци једну собу, често дворницу за примање и ораторијум. Ту су се причешћивали. У цркви Св. Гроба, као и у цркви Св.

тихуменима спољашњег нартекса, која су се према цркви отварао пространим прозором изнад царских врата. Ту код тога прозора могло је бити место, са кога је Св. Сава био у могућности видети све, што се у цркви за време богослужења ради.

Као резиденција архиепископије Жича је, несумњиво, остала непрекидно предмет пажње највећих државних и црквених власти. Забележено је (на пр. у Теодосија), да су у њој за краљеве помазани Стеванови последници. Од наро-

Висцеріа

Жичи

Запис од 1602. год. (у олтару)

читога је значаја она забелешка (у Доментијана и у Теодосија), у којој се вели, да је Св. Сава пренео у Жичу мошти свога брата Стевана Првовенчаног, које су дотле почивале у Студеници. Ово се, према Теодосију, десило одмах по повратку Савину са пута по Истоку, док по Доментијану изгледа, да је било раније. Поуздано је Стеван био наменио Жичу за место свога вечного пребивања. Спољашњи нартекс у Жичи могао је

Софије патријарси су ту вршили часове или бдења. Неофит у своје типик (око 1191. год.) спомиње изнад нартекса скеофилакион, свој сопствен ораториум и своју трибину. Епископ, коме Св. Атанасије Атонски повери свој тестамент, спавао је у катихуменима. Катихумена се изнад царских двери отварају према цркви једним пространим отвором, док изнад крова обеју побочних страна по један прозор њихов гледа напоље. У овој форми катихумена ћемо наћи 1028. год. у једној цркви крстообразне основе Казанцилар-цама у Солуну и при крају XI века у Дафни. *G. Millet, Bulletin de correspondance hellénique 1905. стр. 92.—94.*

бити дозидан одмах после преноса Стеванових моштију овде. Ми и другде видимо, како оне цркве српских манастира, које су под својим кровом криле мошти знаменитих личности, државних или црквених, имају и простране спољашње нартексе (Студеница, Раваница, Манасија, Ариље и др.).

По сведочанству једнога познога летописца српскога изгледало би, да је Св. Сава увиђао опасност, која је претила архиепископији у Жичи због њена незгодног положаја према угарској држави. Због тога је, веле, био он наредио Арсенију, да избере друго место за архиепископију. Арсеније изабра место у Хвосну, на месту званоме Метохија (које се због многих камених пећина у близини назвало *Пећ*) и ту сазида саборну цркву у име св. апостола Петра и Павла.⁶ Наследници Савини пребивали су, по свој прилици, у Жичи, али их ми овда онда виђамо и у Пећи. Тако нам је сачуван помен о томе, како се архиепископ Јевстатије I о годишњем спомену смрти Арсенија I (сахрањена у Пећи) бавио у архиепископској цркви у Пећи.⁷ Кад пак беше дошло време да умре, овај се архиепископ био десио у Жичи, где је доиста и био сахрањен у мраморном гробу, који сам себи беше начинио.⁸

⁶ Гласник С. У. Д. V стр. 41. Упор. Филарета архіеп. Святые южныхъ Славянъ II стр. 164.

⁷ Даничић, Животи краљева и архиепископа српских стр. 267.

⁸ *Ibidem* стр. 313. За ову гробницу вели се, да је била унутра у цркви (стр. 315. и 316.). Кад је тело Јевстатијево почело чинити чуда, извадили су га још цело, положили у ковчег и, по свој прилици, ставили ковчег испред олтара (*Ibidem* стр. 318.) Данас се зна само за једну гробницу унутра у цркви, за коју народно предање вели да је Стевана Првовенчаног. Гробница се налази на северној страни простора, који одговара унутрашњем нартексу, удаљена од севернога зида цркве за 0·70 м., а за 0·75 м. од ступца, који спада из зида цркве на овој страни. Гробница није мраморна, већ је озидана од танких цигаља; дуга је 2·15 м., широка 0·50 м., дубока 0·42 м., а налази се за 0·90 м. испод садашњег пода цркве. Пружа се у правцу II.—З. Озго је затворена простим плочама од камена, међу којима се налази

Ускоро после смрти архиепископа Јевстатија I беше загрозила опасност Жичи, те се последник његов архиепископ Јаков нађе принуђен, да му тело пренесе у цркву св. апостола у Пећи.⁹ И, доиста, најездом „безбожнога језика куманскога“ Жича је била сва огњем запаљена и за неко је време остала пуста. По мишљењу нашега хисторичара г. С. Станојевића, Жича је била жртва пивазије Дрмана и Куделина много

Handwritten Cyrillic inscription, likely a record of the church's relocation or destruction. The text is written in a cursive script and includes the year '1627' and the word 'Жича'.

Запис од 1627. год. (у прислону јужне капеле)

пре него ли Шишмана.¹⁰ Тек за време архиепископа Јевстатија II, наследника Јаковљева, Жича је оправљена, ну не темељно, већ више површно тако, да још није била онаква, каква беше првобитно. Ни архиепископ Никодим не хођаше изостати иза својих претходника, већ се и сâм труђаше око обновљења цркве у Жичи и настојаваше ревносно, да се црква свима потребама обилно

и један фрагментирани мраморни оквир (са какога прозора?). Гробница је раније опљачкана. Данас је над њом формиран саркофаг од дебелих мраморних плоча. Остаци ранијега саркофага над овом гробницом налазе се у дворишту око цркве.

⁹ *Ibidem* стр. 318.

¹⁰ *Ibidem* стр. 117. У *Просветном Гласнику* 1902. стр. 426. и сл. А. Гавриловић мисли, да Шишман није био добро до Ждрела у Хвосну, већ у Браничеву, а оно у Даничића је каснији уметак.

снабде.¹¹ Ну тек архиепископ Данило II, који беше веома mudar и искусан у зидању храмова Божјих, потпуно је обновио Жичу. Он је доведе до »савршене доброте.« Цркву покри оловом,¹² све, што је било извештало, уклони, а кулу (»стљпъ«), која ту беше сазидана, призида у висину и покри је оловом. Он обнови и трапезарију, која беше разорена и живописа је тако, да је било милина видети је. Ту сазида он и палату од дрвета, па се постара и за винограде и садове и за много штошта друго у корист цркве у Жичи.¹³

О рестаурацији цркве у Жичи у то доба говорило би и једно место у једној листини Милутиновој, у којој су укратко изнесени најважнији догађаји из доба владавине његове.¹⁴ Ту се одмах у почетку као богоугодна дела Милутинова спомињу обнављање Хиландара, као и живописање (»пописаније«) Жиче. Листина је, на жалост, баш на овоме месту оштећена, те су нам изгубљени драгоцени подаци о овој рестаурацији живописа. Доказано је да је ова листина фалсификована.¹⁵ Као извор послужиле су јој биографија Милутинова (у архиепископа Данила) и Св. Стефанска хрисовуља. Непознато је, истина, одакле су црпени подаци о обнови живописа у Жичи, ну кад се узме у обзир, да је остало узимано из поузданих, нефалсификованих извора, онда се може са много вероватноће тврдити, да они нису измишљени. Интересантно је при томе, да у листини неколико пута долази име архиепископа Саве III. У Данила се нигде изриком не каже, да је Жича у доба рестаурације при крају XIII и у почетку

¹¹ *Ibidem* стр. 154.

¹² И данас се у олтару цркве чува једна оловна плоча, која је негда поуздано била на крову цркве.

¹³ *Ibidem* стр. 371. и сл.

¹⁴ *Споменик Академије Наука III* стр. 17.

¹⁵ Ј. Радонић у *Летопису Матице Српске* 183. страна 92.—109.

XIV века била и по други пут живописана, па се и међу архиепископима, који су радили на овој рестаурацији Жиче, нигде не спомиње име Саве III. Ну ипак не изгледа немогућно, да је и Сава III узимао активна учешћа при обнављању Жиче. Један запис, који је још веома давно објавио *Л. Ковачевић*,¹⁶ наводи нас на мисао, да је Жича у то доба Милутиново била, доиста, по други пут живописана и да се ова

A handwritten inscription in a cursive script. It consists of the year '1630' followed by the letters 'M', 'I', 'Z', and 'N' arranged in a roughly rectangular shape. A cross is drawn above the letter 'Z'.

Запис од 1630. год. (у простору испод куле)

обнова живописа десила баш под архиепископом Савом III. На једној слици у простору испод куле, у којој је илустрована једна од најчувенијих Дамаскинових химана (о Божићу), представљени су један архиепископ са клиром и један владалац са дворском свитом. Поред архиепископа стоји запис: »Сава прѣшвещени архиепѣпъ все српскѣ земле и порске, а поред краља: Стефанъ краљ Урошь и самодрѣжць в(се) србск(иѣ) земле и поморске«. Одмах падају у очи две околности: за архиепископа Саву нема атрибута »свети«, те би, према томе, било немогућно мислити на Св. Саву, а оно »Урошь и самодрѣжць« упућују на краља Милутина више него на кога другога српскога владоца пре њега. И у *Ариљу* се у запису поред слике краља Милутина реч *Урошь* не налази непосредно уз реч *Стефанъ*. Доста је вероватно, да се дотични запис тиче баш краља Милутина и онда би архиепископ преко чута од њега био Сава III. У поменутој

¹⁶ *Гласник С. У. Д.* 46. стр. 360.

слици били би, дакле, представљени ктитори цркве Милутин и Сава III. Испод њих су представљени први ктитори цркве. С једне стране улазних врата насликан је лик Стевана Првовенчаногa, а с друге стране лик краља Радослава. На тај начин имали бисмо на овоме зиду представљене и прве и позније ктиторе цркве у Жичи.

Да је црква у Жичи била и у доба ове рестаурације опет живописана, сведочио би живопис, који се данас налази у капели куле. Својим стилским особинама он стоји најближе овоме времену.

Позната је разлика, која одваја живопис византиски XI—XIII века од живописа XIV—XV, XVI и XVII—XIX века. Док се у првоме сретaмо са озбиљним и мирним ликовима, које смо научили налазити у фигурама класичногa света, дотле се у другоме опажа тежња за покретом, за изразом, за живописним појединостима, тежња за декоративном композицијом, за колоритом, за елеганцијом. У трећем се чини покушај да се оживе традиције старе школе, али се назадак опажа јасно на свима тачкама, а у четвртоме се већ осећају утицаји уметности са запада. За први живопис имамо примера у мозаицима цркве у Дафни (код Атинa), цркве Луке Стириота у Ливадији, цркве Неа Мони на острву Хиу, неких цркава у Италији (Чефалу и др.) итд. Други живопис је најбоље представљен у црквама Мистре (у Пелопонезу), а за трећи имамо класичне примере на Атосу. На средини између првогa и другогa живописа стајали би мозаици цркве Кахрие-Џами у Цариграду, за које се данас мисли, да су постали у првим десетинама XIV века.

Ако живопису у Жичи будемо тражили паралела, онда ћемо наћи, да су XI—XIII веку најближе слике из певница и фигуре из тимпана врата праве цркве, што воде у обе побочне капеле и у спољашњи нартекс. Озбиљно, мирно, достојанствено држање фигура у *Распећу* још је далеко од живахних поза фигура XIV—XV века. Отмен,

миран, достојанствен гест туге, какав опажамо код Јована у *Распећу* наћи ћемо на старим јелинским гробним споменицима из Праксителова доба. Уз то разноврсност типова, од којих је сваки једна изражена индивидуалност за себе. Поза античка: почивање на левој нози, десна нога натраг у страну повучена додирује прстима земљу. У третирању драперија уметник је вођен идејом, да драперије прилагоди форми. Драперија истиче облике тела. Коса је третирана као једна

ВѢ ХТ. З. Р. Л. Ф. ПР. Х. О. Х. Д. О. З. З. С. М. Т.
 Р. Е. N. N. X. П. Г. V. C. E. H. У. А.
 "У. П. Р. I. Ф. X. H. X. T. H. A. Δ. П. Ч. J. P. K. X. П. Ч. J. S. V."

Запис од 1631. год. (у простору испод куле)

једноставна маса. Лобању обично уоквирује венац косе: фризура, каква се још виђа само у слика X—XI века. Није редак случај, да се коса спушта низ плећа. Уз то су свугде примењене чисте боје: плава, жута, зелена и црвена. У познијој уметности неће се више наћи композиција чистих боја, већ или преовлађују тонови појединих боја, или су боје прљаве. Све ове карактеристичне црте овога живописа у певницама и у тимпанима упућују нас на живопис XI—XIII века. Ове би слике, према томе, могле бити првобитне. Ни у којем случају оне не би могле бити позније од рестаурације Жиче за владе Милутинове.

Код слика у капели куле боје су се, на жалост, скоро сасвим изгубиле. Контуре предмета и фигура једва се распознају. Уз то је све упрљано млазевима креча. Стилска анализа овога живописа тиме је у највећој мери отежана. Ну одмах падају у очи с једне стране озбиљни и

достојанствени ликови и одсуство маниризма, а с друге стране она сухопарност и једноликоост у третирању, која је својствена копијама. Сlike, доиста, чине утисак, да су копиране са слика XIII века. Копирање се морало десити у времену, када се још нису биле изгубиле традиције ранијега живописа. Оне би најподесније стајале на средини између живописа XI—XIII и XIV—XV века. Ако на пр. узмемо у обзир третирање нимба код фигура у капели куле, наћи ћемо, да се овде бела оптока налази споља, док се она код фигура у певницама цркве налази и унутра. Ово даје главама више мирноће, оно више покрета. Да овај живопис капеле у кули није првобитан, речито би говорила и та околност, што се на једном месту недалеко од јужнога прозора капеле у кули испод садашње коре са живописом познаје првобитна малтерна кора.

Овај живопис у капели куле ранији је од 1379. год. О томе јасно сведочи један запис угребан у живопису недалеко од западнога прозора. Тај запис гласи: »епископ Симешнъ лѣта $\dot{\text{с}}\dot{\text{о}}\dot{\text{п}}\dot{\text{н}}\dot{\text{з}}$.«¹⁷ Значи, да се епископ Симеон овде записао године 1379. Живопис, у коме је тај запис угребан, морао би према томе, бити из доба пре 1379. год. Како су у њему пак још веома живе традиције живописа XI—XIII века, то је најприродније ставити га у почетак XIV века.¹⁷

Из овога свега ја бих извео закључак, да је црква у Жичи у почетку XIV века била по други пут живописана. Не би се само могло тврдити, да је рестаурација живописа обухватила целу

¹⁷ У овоме живопису капеле у кули налази се још један интересантан запис. Он је угребан поред нише на источном зиду и припада доба пре 1595. године. Он гласи: «си $\dot{\text{с}}\dot{\text{т}}\dot{\text{и}}$ храмъ првагш архиепископа србекагш кирь Сави великагш чудотворца иже въ Милешевѣ грѣшнѣ Никаноръ кромонахъ.» Својим палеографским знацима запис би припадао 15.—16. веку. У сваком случају је пак из доба пре 1595. године, јер се у њему каже, да се Св. Сава још налази у Милешевѣ.

цркву. Ми данас нисмо у стању из оних бележака, које су нам сачуване, знати, колико је сама црква управо била пострадала, те према томе није нам могућно тврдити, колико су преправке ишле далеко. У свакоме случају обнова живописа обухватила је капелу у кули, а веома вероватно и простор испод куле.¹⁸

И кад је столица архиепископије (доцније патријаршије) пренесена у Пећ, Жича није престала бити предмет највеће побожних владалаца српских. Када Душан беше пошао у сусрет Мађарима, који га под Лудвиком (1353.) беху напали, писаше он у Пећ патријарху Јоаникију, да дође у Жичу. Он сâм приспе са војском у Жичу, ту се поклони икони Спаситељевој и Богородичиној и из дубине душе помоли се Богу да му буде у помоћи.¹⁹ Патријарх Јоаникије дође у Жичу, ну после мало дана разболе се од болести, којој не беше лека, па зато нареди, да га одмах пренесу у Пећ. Тада се сабра цео сабор жички, подигоше га и понеше, ну он умре на путу у Полумиру у клисури Ибарској, те мртав буде однет у Пећ и тамо положен у његову гробницу.²⁰

Када монах Доротеј и син му Данило подигоше манастир у Дренчи, и у њему храм Ваведења, онда је у Жичи 1382. год. пред патријархом Спиридоном и пред целим сабором „велике цркве“ издата хрисовуља поменутом манастиру.²¹

Све до потпуне пропасти српске државе (1459. год.) Жича је несумњиво уживала углед првостепенога манастира. Она се често спомиње

¹⁸ Поменута слика, на којој би били представљени Милутин и Сава III, својим стилским особинама придружује се осталоме живопису у цркви, који је из XVI века. Када је у XVI веку извршена рестаурација живописа, онда је поуздано на овоме месту копирана стара слика. Тако нам је у слици из XVI века сачувана слика, која је постала почетком XIV века.

¹⁹ *Даничић* Животи краљева и архиепископа стр. 229.

²⁰ *Ibidem* стр. 379.

²¹ *Гласник С. У. Д.* 24. стр. 265.

као „велика црква патријаршије.“ Имамо забележено, да је за владавине деспота Ђурђа патријарх Никодим приложио неколико књига „великој цркви патријаршије Жичи,“ проклињући свакога, који би их отуда уграбио.²² Сам Ђурађ при своме повратку из Св. Горе задржавао се и у манастиру Жичи, као што то сведочи једна листина, којом је манастиру Есфигмену на Атосу уступао од новобрдске царине сваке године по педесет фунти сребра.²³

Кад је 1459. год. за време управе над црквом патријарха Арсенија II Србија коначно потпала под Турску, онда је наступило опште пустошење градова и манастира у Србији и у српским земљама. Жичу је у то доба могла постићи судбина осталих манастира. Ну са свим је непознато, кад је она заустела. Судећи по рестаурацији, која је на њој у XVI веку предузета, она је морала веома пострадали. М. Ђ. Милићевић²⁴ вели, да је према једној белешци на некоме псалтиру из Шишатовца Жича похарана и опустела 1520. год. П. Руварац вели, да су жички игуман Теофил и монаси Иларион и Висарион основали манастир Шишатовац између 1545. и 1550. године.²⁵ То су били духовници, који због турскога насиља оставише свој манастир. Науче са свога пута у Цариград 1543. год. спомиње на ушћу реке

²² Ђ. Стојановић, Записи и натписи I бр. 283., *Јорданъ Ивановъ* Записи из Македоније стр. 215

²³ Листина је по једноме запису издана у Жичи 11. септембра 1429. год., и на њој су насликани Ђурађ и Јерина са децом (*Miklosich Monumenta Serbica* стр. 359.), а по другоме 1430. (*Ibidem* стр. 363.) Упор. и *Гласник С. У. Д.* V стр. 225.

²⁴ *Гласник С. У. Д.* 21. (Манастири у Србији). За поменути запис Милићевић је чуо од пок. епископа Јанићија Пешковића, а сам га није имао прилике видети. Ми нисмо ништа могли сазнати о томе запису. Узалуд смо се обраћали неколико пута тим поводом г. Д. Руварцу, протојереју.

²⁵ Цитирано код Д. Руварца *Опис фрушкогорских манастира* од 1753. год. стр. 13. и 131. и 159.

Ибра градин Zazac(?)²⁶ Ну не може се безусловно тврдити, да је он ту мислио на Жичу. Жича је, како изгледа, или за време прве запустелости, о којој говори ђакон Атанасије²⁷ или нешто доцније била пострадала, тако да је доцније рестаурација цркве била неопходно потребна.

Према белешци ђакона Атанасија (1691. до 1699. године) прва запустелост била је у XV веку, када су Турци освојили све српске земље и попленили цркве и манастире. За сто година беху манастири пусти. Ну за других сто година прилике су се биле већ измениле. Ма да српске земље беху под турском влашћу, ипак су се људи били намножили и обогатили. Манастирима је притицала са свих страна помоћ дарежљивих хришћана, те се беше за цркве збрало доста сребра и злата. Ово се, разуме се, брижљиво крило од Турака. Ну и у то доба само једна трећина српских манастира беше поново пропојала, а две трећине српских цркава и манастира осташе пуне за две стотине година.²⁸

Како је према овој белешци, која је у оскудици других помена драгоценост за историју наших манастира у доба робовања под Турцима, велики део манастира у другој половини шеснаестог века имао братства, то не би могла бити искључена могућност да је у то доба и Жича била у реду манастира, који су радили. Због великога историскога значаја свога она је несумњиво требала да буде међу првим црквама, којој су дарежљиви хришћани поклонили своју пажњу. Ово је могло бити у толико пре, што је њу, као негдашњу архиепископску цркву, везивала тесна спона са патријаршиском црквом у Пећи. Са обновом оне требала је да иде упоредо и обнова цркве у Жичи. И друге неке околности говориле

²⁶ *Rad. Jugoslov. Akademije* 124. стр. 86. (Упор. и стр. 83.).

²⁷ *Споменик Академије* V стр. 31. и сл.

²⁸ *Ibidem.*

би у прилог тврдњи, да је Жича у другој половини шеснаестог века била у реду оних манастира̄, који нису остали пусти. Имамо сачувану једну белешку, да је у Жичи умро 1587. год. 23. јуна патријарх пећки Герасим.²⁹ Из ове кратке белешке ми не бисмо смели, свакако, извести закључак, да је патријарх Герасим обитавао у Жичи. Могла га је смрт на овоме месту сасвим случајно задесити приликом његова обилажења црква и манастира̄ у подручној му области. Ну ова нам белешка знатно поткрепљује тврдњу, да Жича у то доба није била пушта. Ова тврдња би добила сасвим друго значење једном допуном, у којој се износи, да је речени патријарх споменутога датума погребен у Жичи.³⁰ Ако би ово било тачно, онда је поуздано, да је црква у Жичи у ово доба не само радила, већ да је била и угледан манастир. Нама није познато, да су се поглавари црквени сахрањивали у заустелим црквама, где им је гроб могао свакога тренутка бити оскврњен, већ, на против, имамо сачуваних сведочанстава, е су се они ревносно бринули, да буду сахрањени на безбедним местима у средини братства, које би се у доба опасности постарало, да им мртво тело склони на поуздано место. Тим самим, што би један патријарх био сахрањен у Жичи, не само што би се потврђивало, да је она у то доба уживала нарочити углед, већ би се давало маха и многим другим претпоставкама. Тако би се онда, на пример, могло изићи са хипотезом, да је патријарх Герасим могао много допринети обнови цркве у Жичи. За једнога од његових претходника, који је био брат тадашњег великога везира Соколовића и као такав проглашен патријархом, зна се, да је добио допуштење обновити српске цркве и манастире. То је био патријарх Макарије,

²⁹ *Гласник С. У. Д.* 35, стр. 74. Упор. и *Гласник* 47 стр. 275.

³⁰ *Гласник С. У. Д.* 23 стр. 247. прим 2.

... рстн(борор)аце(рвста)

вн(срв)ежн(с)єр(а)х(а) з(а) до(д) м(а) — ср(а)т(а)х(а) а(а) в(а) в(а) н(а) ш(а) в(а)

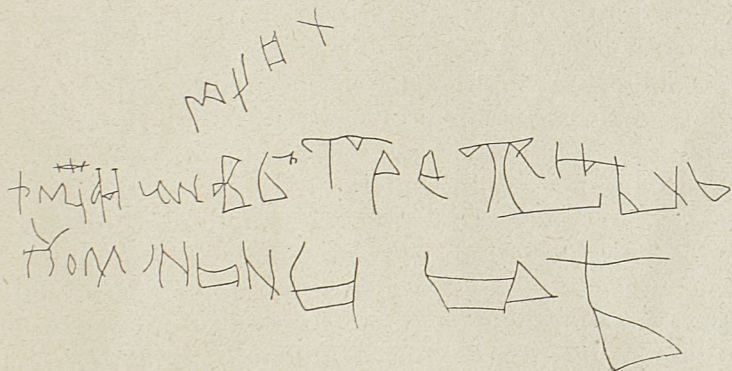
н(а) ж(а) р(а) т(а) м(а)

Запис на јужноме ступцу на западној страни спољ. нартекса споља

који је обновио пећку цркву, а њену припрату (спољашњи нартекс) поново саградио. Да ли је тада могла бити заборављена „велика црква патријаршије Жича“? Не треба уз то сметнути с ума, да је снажно буђење народне свести у другој половини XVI века, које отима маха мање више на свима пољима, највећма допринело подизању запустелих цркава и манастира. Хајдучи, ускоци, покрет у Угарској, полет на пољу књижевности и науке у Далмацији, штампарије у којима се штампају црквене књиге сведоци су о снажној иницијативи потлачених Срба. Многобројни записи сведоче, да се у XVI и XVII веку прилично живо радило у нашим манастирима. Цркве се на све стране преправљају и покривају живописом. У једноме путопису од 1572. године спомиње се, да је тада по манастирима био доста велики број монаха. Једно страно изасланство, које је са Давидом Унгнадом на челу путовало те године из Беча у Цариград, одмарало се 18. маја у Параћину. Тога дана су учинили подворење посланику три српска монаха из манастира Раванице, који му беху донели на дар печено јагње, неколико главица кисела купуса и мешину вина. Том су приликом ови монаси причали, како их по манастирима има око три стотине.³¹ Ако би ови подаци били тачни, онда је братства морало бити у доста великоме броју манастира, иза којих, по свој прилици, није Жича изостајала. У народним песмама Жича се спомиње доста често. У циклусу песама о боју Косовском Жичу ћемо наћи на неколико места споменути. У песми *Зидане Раванице* спомињу се: Дечани, Патријаршија, Девич, Петрова Црква испод Н. Пазара, Ђурђеви Ступови, Сопоћани, Тројица у Херцеговини, црква „Јања“ у Староме Влаху, Павлица, Студеница, *Жича више Карановца*, црква св. Петке у Призрену, Грачаница. Нарочито је у томе погледу

³¹ *Rad Jugoslovenske Akademije* 112. стр. 217.

интересантна песма *Милош у Латинима*, у којој се Милош хвали лепотом Студенице, Бурђевих Ступова, Хиландара, *Жиче* (код Мораве и код Пбра више Карановца) итд. Ако би се могло доказати, да је последња песма постала у XVI или XVII веку, онда би значило, да је *Жича* у то доба била међу најугледнијим манастирима.

Запис на јужноме ступцу западне стране спољ. нартекса споља

Већ према овоме, што смо до сада казали, не би никако била искључена могућност, да је *Жича* у XVI веку била доиста рестаурирана, да је у то доба имала братства и да је била угледан манастир. Ну све ово најеклатантније би потврђивао њен живопис, који је својим особинама стилским најближи живопису XVI века, а својом лепотом надмашује истовремени и познији живопис осталих цркава у Србији. Њему није тешко наћи паралелу у живопису XVI века на Атосу, на пр. у сликама из трапезарије Лавре Св. Атанасија на Атосу (сликана 1536. године) или из саборне цркве у Дохиариу (сликан 1568). Ваља само упоредити *Св. Николу* или фигуре са драперијама, које падају у очи, па да се констатују аналогije ту и тамо. То је уметност, која би хтела да оживи старе традиције, али је немоћна да их схвати и да их прикаже у њиховој правој боји. Она, несумњиво, копира старе обрасце, али

није у стању да поједине фигуре схвати као органску целину, која је инспирисана једним животом, већ све посматра одвојено једно од другог и третира га као целину за себе. Док се у ранијој уметности сви делови тела третирају као саставни делови једнога организма, овде се сваки део тела третира за себе и веза између појединих делова изгледа сасвим случајна. Тамо је на прврат природни посредник између главе и трупа, овде изгледа као да је глава на њ накнадно насађена. Тамо су прсти на ногама третирани као саставни делови стопала, овде они изгледају сасвим случајно везани за стопало. Све је стилизовано и то чини најслабију страну ове уметности. Отуда се и коса не третира као једноставна маса, нити у драперијама и њиховим наборима има чега природнога. Чисте боје нису скоро никако примењене, већ доминира композиција тонова појединих боја. Нарочито је карактеристично за ову уметност зелено сенчење mesa. Све ове особине стилске у живопису Жиче упућују на живопис Атонских цркава из XVI века. Ово би служило као најјачи доказ, да је Жича у XVI веку била рестаурирана. Изгледа, да је за ову обнову најподеснија била друга половина XVI века, можда баш последња четврт истогa столећа. Зна се, да је и саборна црква у Хиландару у то доба (између 1571. и 1582. год.) била живописана. Ако смо један запис, угребан у зиду олтара цркве у Жичи, тачно прочитали, онда се сме тврдити, да њен живопис ни у коме случају не може бити из доба после 1602. године. Запис је урезан у живопису јужно од источнога олтарскога прозора и гласи: »Висарион 7110^с т.ј. »Висарион 7110 (= 1602.).« Ми смо уз то на северноме зиду простора испод куле налазили запис, које нисмо могли дешифрирати, али који нас својим палеографским особинама јако подсећају на записе из последњих дана XVI века. У живопису прислона јужне капеле налази се до самих

врата, која воде у јужну капелу из спољашњег нартекса, угребан један запис, који гласи: „1627. приеше (?) Латини градъ (?)...“ А у једноме запису на северноме зиду простора испод куле угребана

CT ABH: C PABT
 M ЧИ A C B P A A H T
 Ж
 Б О Ж Н П А К В

Запис испод јужнога округлога прозора на западној страни спољ. нартекса

А К Ч С Е Р П Ч
 1 6 2 7
 П Р О Ч Е Ш Е
 1 6 2 7

Запис на северноме зиду у олтару

је година 1630. На овоме зиду налази се тако исто један интересантан запис, у коме је оставио трага патријарх Пајсије: „въ лѣто з. р. л. ѿ. приходихъ

азъ смѣрени Паусеи...³² Како су сви ови записи из првих десетина 17. века, то би се могло закључити, да је живопис, у коме су они угребани, нешто ранији од њих. И ови нас записи, дакле, упућују на то, да је живопис цркве у Жичи, вероватно, из друге половине 16. века. *Калужњацки*³³ мисли, да су текстови обеју листина на зидовима простора испод куле доцније састављени. И *В. Богшић*³⁴ долази до закључка, да су натписи новији, можда обновљење старих. По палеографским знацима писмена (на пр. **з, о, ѝ, ѣ, ђ**) и по неким језичним особинама ми имамо утисак, да су ови из XVI века. Поједине речи већ су одвојене једна од друге, што до XVI века није било познато.³⁵

На основу свега овога ми бисмо смели изићи са тврдњом, да је Жича у XVI веку рестаурирана.

Познато је, да су Турци давали допуштење за оправљање пострадалих цркава, али се у дотичним ферманима прописивало, да при обнављању црква не буде већа него што је пре била. Ако би се десило да буде увећана, онда је наређивано да се поквари.³⁶ Из тога можемо слутити, да се у плану своме црква у Жичи при овој рестаурацији придржавала плана, који је имала при претходној рестаурацији за владе Милутинове. Црква је тада с обе стране олтара имала по један простор, за које је тешко погодити, чему су служили. Како се по живопису види, да у олтару није било отворâ, који би комуницирали са овим просторима, то се може извести закључак, да су они били сасвим одвојени од

³² Исте године бавио се патријарх Пајенје у манастиру Војиловици и Шишатовцу. Види *Л. Стојановић*, Записи и натписи.

³³ Archiv für slavische Philologie XIII стр. 73.—80.

³⁴ *Писани закони на словенскоме југу*. Загреб 1872. стр. 26.

³⁵ *А. И. Соболевскіи* Славяно-Русская палеография 1901. страна 43.

³⁶ Види *Летопис М. С.* 169. стр. 39.

олтара и да са њим нису ништа заједничкога имали. Тек је доцније (вероватно у XVIII веку) пробијен отвор између олтара и севернога про

X
 ЗД трихој и "отпикай" Крмонд
 (ПХДЕНИЖАНИ

ЗРЧ

Запис на северноме зиду простора испод куле

Нето при шибтан апибу (сроча) ЈУММ ЗРЧ
 — З ПГДА ОО БЕЛОУ КИ И ККО КАМНК

Запис на јужноме ступцу, на коме почива западни лук, што држи кубе

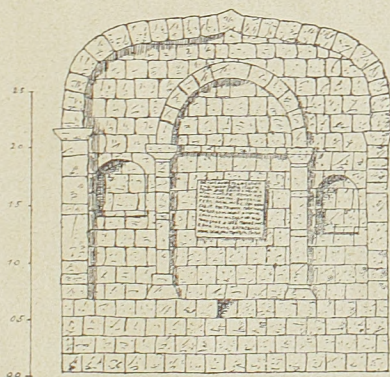
стора и тако се успоставила веза између њих. Можда би објашњењу, чему су служили ови простори поред олтара, могло припомоћи једно место

у Доментијана,³⁷ на коме се вели, како је Немања, бавећи се као монах Симеон у Ватопеду, наредио, да му начине ћелију уз олтар велике цркве са прозором, кроз који би могао гледати служитеље светога олтара, кад служе у великој цркви. При последњој рестаурацији оба су ова простора срањена са земљом, а отвор на северној страни олтара зазидан је.

Приликом рестаурације у XVI веку зазидани су прозори, који се налазе западно од северних и јужних врата нартексових. Ови прозори показују само један и то ранији живопис на својим странама. Узидани део са унутрашње стране нартекса показује живопис из XVI века. И са спољашње стране узидани део превучен је малтером, који је за тим црвено обојен. Преко овога малтера при познијој рестаурацији дошао је други слој малтера, који је такође црвено обојен. Доњи слој малтера истовремен је са живописом из XVI века. На овоме доњем малтеру урезани су многобројни записи, од којих би неки изишли на видело тек кад би се скинуо горњи малтер. Ови су записи истога карактера као и многобројни записи урезани на зидовима простора испод куле. Прозори, који се налазе на источној страни од северних и јужних врата нартексових, остали су у ово време незазидани. На њиховим странама налазе се две малтерне коре једна испод друге, а обе су покривене живописаним орнаментима. Горња кора малтера непрекинуто се продужава по зидовима, на којима је живопис из XVI века. На њој се доле испод прозора дају констативати квадратна поља, која у истој висини налазимо и код живописа XVI века у правој цркви. Горње шаре на странама прозора истовремене су, дакле, са живописом из XVI века. Јужна врата показују само шаре из XVI века. Она су првобитно била обложена, по свој прилици, мра-

³⁷ Даничић Живот св. Симеона и св. Саве 1865. стр. 54. и 155.

мором. У XVI веку су пак, као што се види, остала незазидана. Исто су тако у XVI веку била незазидана и оба округла прозора на западној страни спољашњег нартекса. Они су тек доцније зазидани. Њих је затварала по једна осмокрака розета, која је јако оштећена. У северноме су се прозору очувала чак и оба живописа један испод другога, а у јужноме су обе малтерне коре сада отпале. Шаре су покривале стране прозора само на унутрашњој страни. Споља је пак доња кора обојена црвено а горња жуто.

Стара чесма у шумици северно од Жиче

У доба рестаурације живописа у XVI веку били су прозори на северној и јужној страни другога поља у цркви такође зазидани. У то доба у овоме делу цркве није се налазио никакав отвор за врата. И прозор на северној страни северне капеле зазидан је тада.

Данас је веома тешко утврдити, када је овако рестаурирана црква поново пострадала. Према раније споменутој забелешци ђакона Атанасија друга запустелост српских цркава и манастира наступила је при крају XVII века.³⁸ Услед бегства Арсенија Чарнојевића Махмуд-бег пећки опустео је „сву земљу“, цркве је Божје

³⁸ Споменик Академије V.

попалио; манастире опљачкао и коначно разорио; људе, жене и децу поробио. Горе је било него за време Мурата и Бајазита.³⁹ Манастири и цркве »писане златом(?)«⁴⁰ заустеше, а на жртвеницима и светим олтарима, где се приношаше бескрвна жртва, плоћаху се дивљи и нечисти зверови.⁴⁰

Други записи спомињу, да су 1688. године опустели многи манастири и да су тада огњем сагореле четири лавре: Хопово, Милешева, Рача и Раваница. У овоме месту многи монаси »томљение мача пріеше.«⁴¹ Године 1689., веле други записи, разорише се Милешева и Ђурђеви Ступови, Сопоћани и Студеница. Те године пострада и патријаршиска црква у Пећи.⁴² Пада у очи, да се у овим записима међу великим манастирима нигде не спомиње Жича. У једноме поменику од 1674. године, где су споменути многобројни манастири и цркве, о Жичи чисто демонстративно нема ни спомена.⁴³ Међу монасима, који су се у XVII и XVIII веку обраћали за милостињу руским кнежевима и царевима, нигде нема помена о монасима манастира Жиче. На креденционалиту Исаије Ђаковића од 1690. год. за време Леополда I. потписани су: митрополит београдски, епископ руднички, игуман Сопоћана, игуман Студенице.⁴⁴ Жича није заступљена.

О судбини Жиче у XVII и XVIII столећу говоре донекле записи, који се и дан данас налазе у обиљу загребани на зидовима њене цркве. Тих записа има у највећем броју на зидовима

³⁹ Гласник С. У. Д. 35. стр. 76. упор. Љ. Стојановић *op. cit.* I. бр. 1907.

⁴⁰ Споменик Академије V.

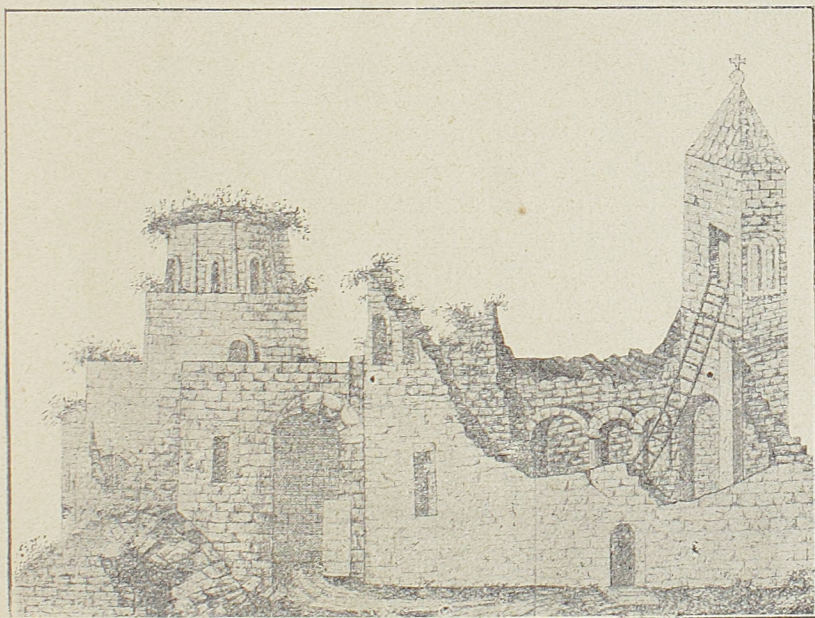
⁴¹ Љ. Стојановић Записи и Натписи I. бр. 1895.

⁴² *Ibidem* бр. 1918.—19., 1967. Упореди и *Rad. J. A.* I страна 179.

⁴³ Гласник С. У. Д. 44 стр. 291—292.

⁴⁴ *Летопис М. С.* 184. стр. 6.

простора испод куле (Turmhalle) и у олтару праве цркве,⁴⁵ Из њих дознајемо, да је 1633. године у Жичи био неки Силвестар Милешевац(?); да је године 1638 дошао „приде“ у њу монах Стефан; да је 1644. био у њој неки Никола поп(?); да је

Изглед Жиче 1822. год. (према цртежу у *Летопису* Матице Српске 13.)

у њу године 1653. долазио митрополит Михаил.⁴⁶ Год. 1668. записао се у њој на два места хаџи Исак Рачанин, а год. 1679. долазио је у њу патријарх Арсеније. Из свих ових записа тешко

⁴⁵ Види *М. Валтровић* Записи и натписи Старинар II св. 2. страна 58—61.

⁴⁶ У једноме запису од 1683. год. спомиње се Михаил, владика смедеревски и *жички*, *Љ. Стојановић* I бр. 1818. *Љ. Стојановић* (*Српски Њвижевни Гласник* 1902. год. број од 16. нов. стр. 453.) мисли, да је руднички округ вероватно био у области смедеревскога митрополита. Према овоме запису, изгледа, да је могао бити и чачански. У запису једног јеванђеља спомиње се пак Гаврил, владика ахилски и *жички* (од 1661. год.) *Српски Сион* 1904. стр. 664.—669. под бр. VII.

би се могао извести какав поуздан закључак о стању манастира у доба, из кога су ови записи. Посетиоци нису никада престајали урезивати своја имена на зидове цркава, те је с тога немогућно рећи, да ли је црква у доба, када речени записи постадоше, била пуста или је имала братства.

У записима, који су угребани споља на зидовима спољашњег нартекса, спомињу се личности сахрањене око цркве. Изгледа, да је у њима понекад реч и о каквој монахи. Ако би ово било тачно, значило би, да је Жича и у другој половини XVII века имала монаха, пошто ти записи несумњиво припадају томе времену. Један запис, који нам изгледа датиран, гласио би: ».....престие Богородице прѣстави се рабъ бжи..... а зовомъ братъ(?)..... $\frac{1}{5-10-11(?)}$

лѣта.« Ако смо овај запис тачно прочитали, он датира из 1672 год. У другоме једноме запису као да је дотична личност, што је, по свој прилици, ту око цркве била сахрањена, била монах(?) те би се онда могло закључити, да је у то доба било у Жичи монаха. Разуме се, да је све ово још непоуздано. Тек када наши епиграфичари буду проучили ове записе, моћи ће се некакав закључак донети. Ови записи угребани су у доњем малтеру црвено обојеноме. Неки од њих ишчепкани су уклањањем горњег малтера. Доња малтерна кора истовремена је са живописом из XVI века. Горња малтерна кора припада рестаурацији из XVIII и XIX века. Отуда је најприродније усвојити XVII век као доба, у коме су речени записи постали. И својим палеографским особинама ови записи највећма упућују на остале датирани записе из XVII. века. Ну ако би ови записи, доиста, говорили за то, да је у Жичи у XVII веку било монаха, ми ипак нисмо у могућности одредити, у каквој је стању била црква у то доба. Ако до

пред крај XVII века она није била још пострадала, она је, по свој прилици, у то време остала пуста. У једноме запису из прве половине XVIII века вели се, да је црква већ одавна пуста. Кад узмемо у обзир, да су пред крај XVII века пострадале многе цркве, а међу њима и неке, које нису биле сувише далеко од Жиче (Студеница), онда је лако могућно, да је и Жичу у то доба постигла иста судбина.

Отуда бисмо били склони веровати, да су Псаија, митрополит Ариљски (према запису у олтару био у Жичи 1721. год.), патријарх Арсеније IV (долазио у Жичу 1728. г. и на зиду олтара угребао своје име) и владика ариљски Јосиф (записао се на уласку испод куле на јужноме зиду 1729. год.) по свој прилици долазили у мање више запустелу цркву. На рескрипту, који је 1727. године поднет цару аустрискоме, потписали су се и игумани манастира Манасије, Раванице, Витаонице, Раковице, Рукумије, капетан од Чачка и од Сталаћа,⁴⁷ а на сабору у Карловцима од 1735. год., били су игумани Јовања, Раванице, Горњака, Витаонице, Рукумије, Тумана, Винче, Раковице и јеромонах манастира Манасије.⁴⁸ Жича се ту нигде не спомиње. Ну поменути Јосиф, митрополит ариљски, записао је на зиду у олтару, да је он са „братијом“ (не каже се којом) 1730. године начинио кров на цркви у Жичи, која беше већ од дуго времена пуста.⁴⁹ Тај нам запис посведочава, да је црква пре 1730. г. била запустела, а у исто време нам говори о рестаурацији из тога доба. Веома је вероватно, да је црква после ове оправке радила. Не може се поуздано рећи, да ли је у њој било и братства, јер је исто тако могућно, да је у цркви служило и какво свештено лице мирскога реда.

⁴⁷ *Летопис М. С.* 125. стр. 127.—128.

⁴⁸ *Летопис М. С.* 165. стр. 23., 26., 29.

⁴⁹ *М. Валтровић у Старинару* II св. 2. стр. 61. бр. 18.

Из једнога записа у олтару види се,⁵⁰ да је год. 1782. у Жичи постављен од владике Јоакима неки поп Вукашин Арсенијевић, а још год. 1775. у једноме запису, исписаноме црном бојом на јужноме зиду простора испод куле, спомиње се као учитељ неки поп Петар и неки Андреја Јовановић.⁵¹ Можда је у манастиру Жичи тада било и школе.

За време првог устанка Жича је са свим пропевала. Кара-Ђорђе беше обратио пажњу и на њу, па у њој подиже ћелије од четири спрата.⁵² У Жичи је тада било доста монаха, као што се види из једнога записа, који се налази на плочи старе чесме у шумици близу Жиче. У њему су изређана имена свих духовника, што су били у Жичи од 1805. до 1813. године. Запис гласи: „1805. до 1813. године овде су у м. Жичи били братија студен. редом архим. Василије и Мелен. игум. Мартиріје іером. Мет. Мануїл. Самуїл. Викентиос. Гера. Паис. Моис. Сим. Діоніс. Сават. Евстр. Јаник. Гавр. Макс. Макар. Сим. Леонт. и монас. Спир Имисаил. Тад. И ову воду поновише а 1855. поновише е влад. ужичк. крушевачки Јаник. Нешк. и настоят. Жичк. Григор.“ Свакако је Жича играла важну улогу у оно бурно доба првога устанка. Њени су духовници учествовали и у бојевима са Турцима.⁵³ Ну када 1813. године Србију задеси катастрофа и Жича је веома пострадала и за читавих педесет година остала је скоро сасвим пуста. У жалосноме стању затекао ју је Давидовић 1822 године⁵⁴ и

⁵⁰ *Ibidem* бр. 21.

⁵¹ *Ibidem* бр. 6.

⁵² Милан Ђ. Милићевић Манастири у Србији (*Гласник С. У. Д.* 21).

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Види *Србски Летопис* 13. (1828. год.). Ту је изишла и слика пркве у Жичи, како је тада изгледала.

Јоаким Вујић 22 септембра 1826.⁵⁵ Обојица су Жичу описали. Оба су описа веома интересантна. Из 1822. год. имамо један запис угребан на западноме зиду порушене цркве *Св. Николе* код Баљевца (јужно од улазних врата), у коме се спомиње један жички ђак. Запис гласи: „1822. знати се када дође дџкџ Вукадица(?) штџ манастира Житче ноемрија денџ 25^а. Свакако је код Жиче у то доба било школе.

Рестаурација цркве у Жичи у XVIII веку и у почетку XIX века није била тако опсежна и темељна као што је то било у XVI веку. Спољашњи нартекс је тада добио споља другу малтерну кору, која је црвеном бојом обојена, а том су приликом зазидани и остали прозори и врата на северноме и јужноме зиду спољашњег нартекса. Тада су зазидана и оба округла прозора на западној страни нартекса. У цркви су, међу тим, у то доба пробијена врата на северној и јужној страни другог поља, а између олтара и побочнога му севернога дозиданог простора отворен је пролаз.

Ј. Вујић је затекао сводове на цркви скоро свугде пробијене и порушене, да се кроз пукотине могло видети и само небо. Он спомиње кубе са осам прозора, а за пуст и порушен олтар вели, да се из њега лево иде у проскомидију као у једну капелу. Како је ова проскомидија стајала према олтару, најбоље нам сведочанство може дати црква у Ариљу. Вујић при опису ове цркве вели, да јој проскомидија према олтару стоји као у манастиру Жичи.⁵⁶ Олтар од цркве одваја ограда, која има само једна врата на средини. Вујић спомиње и обе певнице, као и обе побочне капеле („у којима су се у стародревно

⁵⁵ *Ј. Вујића Путешествије. Издање Српске Књижевне Задруге*, 66 свеска (1901. г.) I стр. 181—190.

⁵⁶ *Ibidem* I. стр. 212.

време људи причашчавали⁶⁾. Из капеле се улази у „препрату“ кроз једна врата. Над једним од ових врата из „препрате“ изображени су Исус Христос и Јован крститељ (са натписом „Проситъ крѣненіе ѿ Ішанна.“ Вујић спомиње и кулу са порушеним торњем и доноси у препису обе листине на зидовима испод куле. Ништа се друго око манастира не види, до порушене ћелије жалоснога изгледа и једна црквица посвећена св. Петру и Павлу. У овој црквици свештеници из околних села држе о празницима и недељама богослужење.⁵⁷

Знатно је опширнији опис Давидовићев. Он вели, да је црква зидана од камена, између кога се виде два-три до четири реда „печена ћерпича“. Сва је била црвеном бојом исписана и сликама светитеља украшена. У цркву се улази на врата, што стоје с десне стране. Над вратима је изображен лик Христов у допојасној слици, држећи у руци отворену књигу са натписом: „азъ њсмъ свѣтъ и т. д.“ Давидовић разликује олтар и прву и другу „препрату“. У олтару је престо епископа са пет степена, више кога се налази један оштећен салик и један прозор. Лево и десно су клупе за свештенике са два степена од камена и цигаља. У олтару су допојасне слике: св. Тарасија, св. Јакова брата Господња, Прокла, Фоке, св. Никифора, Методија, Трофана, св. Дионисија, Јоиља и један избрисан лик. На лево се из олтара кроз врата „на входъ“ иде у проскомидију. Олтар има четири прозора: један изнад престола, други испод св. Дионисија, трећи наспрам овога и четврти изнад проскомидије. Певнице имају шест прозора. У првој су препрати десно врата, а лево прозор остављен бе-

⁵⁷ У *Летопису* 11. од год. 1827. у чланку „назначеніе манастира у Србији“ вели се да је „царскіи“ манастир Жича у нахији пожешкој и под *мирским свештеником*. Ова нахија стајала је под шабачким митрополитом. Стр. 4.

лим мрамором. Из друге се препрате иде у побочне капеле, од којих свака има по три прозора а по двоја врата (једна воде у цркву, друга у препрату). У овој је препрати „гробница унука Стефанова“ лево до врата с плочом без натписа, ну само са изрезаним крстом. Трећа „препрата“ има троја врата: десно, лево и испод куле, као и два прозора ниже куле. Кубе на цркви има осам прозорâ. За тим описује слике, које се и данас налазе у простору испод куле. Спроћу и дуж велике цркве на лево стоје зидине срушених ћелија, прављених на четири спрата под Кара-Ђорђем. Спроћу куле стоје зидине, за које кажу да су били краљеви двори. С леве стране куле стоје округле зидине, слично садашњим кулама (једни мисле да је то бунар, а други заточилиште), сад све засуто камењем. Унаоколо веле, да су били двори у четвороугао, а испред врата двора стоји сада зарођен бунар 48 стопа дубок. Уз опис је приложена и слика Жиче.

Жичу спомиње и *Пирх*,⁵⁸ који је кроз Србију путовао 1829. год. Ну он у своме опису меша црквицу апостолâ Петра и Павла са великом црквом у Жичи. Тако он каже, да је црква посвећена апостолима Петру и Павлу, чија се попрсја у камену урезана могу још видети на вратима цркве. Иначе не износи никаквих података о цркви, већ се позива на опис Давидовићев у *Српскоме Летопису*.

Врло нејасну слику о Жичи пружа *Ами Буе* у своме спису о Европској Турској, а у одељку о Србији. Он ту, истина, даје доста опширан опис плана саме цркве, али је овај опис тако неодређен и непоуздан, да је веома тешко наћи се у њему.

Као што смо споменули, Жича је за читавих 50 година стајала у рушевинама. Тек 1856. год. настао је владика ужичко-крушевачки Јанићије

⁵⁸ *Ото Д. Пирх* Путовање кроз Србију, у преводу д-р Д. Мијушковића.

Нешковић, да се Жича рестаурише. Данашња је Жича плод ове преправке. Спомен о овој рестаурацији сачуван је у каменој плочи, која је узидана у тимпанону царских (западних) врата праве цркве. Тело владике Јанићија, који је много жртава поднео око подизања Жиче, почива данас у јужној капели цркве.⁵⁹

* * *

Хисторија манастира Жиче обухвата, дакле, пет периода. Прва би се периода могла рачунати од њена оснивања у првим десетинама XIII века па до страдања њена од најезде куманске у последњој десетини истога столећа. Друга би периода обухватила време од њена обновљења под архиепископима Јевстатијем II., Савом III., Никодимом и Данилом II. па све до прве запустелости српских цркава и манастира по коначноме паду Србије под турску власт (1459. год.) Трећа би периода обухватила рестаурацију у XVI веку, а четврта обновљење Жиче у XVIII и у почетку XIX века. Ова би периода трајала

---

⁵⁹ Против ове рестаурације уложио је протест *М. Милојевић* (у *Сиону* I стр. 154.—159.) Он би хтео да је Жича имала дванаест кубета (као дванаест апостола), која је надвишавало тринаесто огромно кубе (као Исус Христос). По њему би црква имала седморо врата од којих су четвора отворена, а троја зазидана. У куду, која је некад била висока 25 хвата, смештала се о крунисању царска породица. Из куле се ишло кроз двоја врата и два одвојена ходника, па се преко целе препрате и мушке цркве улазило у главну цркву. Десним пролазом ишао је краљ а левим краљица, па су се састајали пред дверима. Иза певница, а до олтара, била је са страна још по једна црквица са кубетом, а иза ових биле су сирам олтара још две црквице проскомидија и ђаконикон, такође с кубетом. Из проскомидије се покрај олтарске леве црквице ишло у леву певницу (сада је то затворено и зазидано).

Уз овај фантастичан опис Милојевићев потпуно пристаје, по својој вредности, напомена уредникова: „И доста ко поле уме ценити онај готски штит, који је искључива црта скоро свију наших старих манастира“ (стр. 158).

до 1813 године. Пета, уједно и последња, периода почиње рестаурацијом цркве 1856. год. па траје до наших дана. Размак између прве и друге периоде није велики, док је између друге и треће, по свој прилици, нешто дужи. Не може се одредити размак између треће и четврте периоде, јер није познато, кад је пострадала црква рестаурирана у XVI веку. Интервала између четврте и пете периоде обухвата доба од 1813 до 1856. године.

Осем нешто детаљнијих описа *Ј. Вујића* и *Д. Давидовића*, који посетили Жичу у трећој десетини прошлога столећа, ми немамо никаквих других спомена сачуваних, на основу којих би могли судити о основном распореду цркве у Жичи, о њеној архитектури, о њену живопису и вајарству. Ми, истина, имамо забележено, да је Св. Сава био довео зидаре и веште каменоресце из грчке земље, као и то, да су и живописци били дошли са Савом из Цариграда, ну не каже се нигде, да ли су зидови били обложени мрамором. Исто смо тако мало обавештени и о обновљењу Жиче за владе Милутинове. Свакако би погрешно било мислити, да је у то доба црква у Жичи из темеља обновљена. То би пре свега морало бити записано исто онако, као што је забележено, да је Милутин стару цркву манастира Хиландара до темеља разорио, па нову сазидао.⁶⁰ Црква уз то није стајала дуго времена пушта, те да би и само време допринело њену уништењу.⁶¹ О обнови живописа у ово доба већ смо говорили. Рестаурација у XVI веку била је, као што се види, веома опсежна. У погледу архитектуре и живописа она је била прилагођена укусу тога

⁶⁰ *Даничић* Животи краљева и архиепископа стр. 132.

⁶¹ Веома је значајна околност, што се из једнога места у *Даничић* Живот Св. Саве 1860. стр. 98. види, да је Жича у доба, кад је *Теодосије* писао биографију Савину, била онако украшена, како је била и првобитно.

доба, а за вајара, ту, поуздано, није било много посла. Преправке у XVIII и XIX веку нису биле тако велике. Опис Жиче од Ј. Вујића и Д. Давидовића даје нам донекле слику о изгледу тадашње цркве. Ну ни њихови описи нису за све довољни. Отуда смо скоро искључиво упућени на саму цркву, која стоји пред нама као нема Сфинга и чека да са њених зидова одгоненемо мучну загонетку о првобитноме изгледу њену.

○ ○ Цена 0·80 дин. ○ ○